

Aziz Nesin ve Nikolai V. Gogol'da Bürokratik Devlet Mekanizması: Kamu Tercih Teorisi Bağlamında Çarlık Rusya'sı ve Türkiye Karşılaştırması

A. Mesud KÜÇÜKKALAY

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF
İktisat Bölümü
amesud@ogu.edu.tr

Müjdat ÖZMEN

Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF
İşletme Bölümü
mozmen@ogu.edu.tr

Aziz Nesin ve Nikolai V. Gogol'da Bürokratik Devlet Mekanizması: Kamu Tercih Teorisi Bağlamında Çarlık Rusya'sı ve Türkiye Karşılaştırması

Özet

Bu çalışma, Aziz Nesin ve Nikolai Gogol gibi iki önemli yazarın, dönemlerinin bürokrasi ve devlet mekanizmasına ilişkin olarak kaleme aldıkları trajikomik eserlerindeki (Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, Müfettiş) saptamaları hem Kamu Tercih Teorisi hem de bürokrasi teorileri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemeyi ve 19. yüzyıl Çarlık dönemi Rus devlet bürokrasisi ile 20. yüzyıl Türkiye'sinin devlet ve bürokratik mekanizmalarının benzerlik ve farklılıklarını çağının gözü olan romancılarının bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Söz konusu benzerlik ve farklılıkların bürokrasi teorileri ve kamunun etkisizliği ile olan ilişkisinin saptanması Rus ve Türk toplumlarındaki bürokratik yapıların benzer ve farklı yönlerinin sosyolojik, tarihsel ve ekonomik köklerinin neler olabileceği konusunda önemli ipuçları sunacaktır. Çalışmanın sonucu, net bir biçimde, her ne kadar tarih-

Bureaucratic Governmental Mechanism at Aziz Nesin and Nicolai V. Gogol: The Comparison of Czarism Russia and Turkey According to The Public Choice Theory

Abstract

The aim of this paper is to study the determinations of two important authors (Aziz Nesin and Nicolai Gogol) in their tragicomic works (Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, Müfettiş) about the bureaucracy and governmental mechanism in contexts of Public Choice Theory and theories of bureaucracy, and to reveal similarities and differences between government and bureaucracy of 19th Century Czarism Russian Period and 20th Century Turkish Republic through perspectives of novelists who are the witnesses of their times. Determining the relationship between similarities or differences aforementioned and theories of bureaucracy and inefficiency of the state will offer significant clues about probable sociological, historical and economical roots of similar and different aspects of bureaucratic structures in Turkish and Russian Societies. The consequence of study reveals

sel koşulları farklı olsa da, 19. yüzyıl Rus ve 20. yüzyıl Türkiye'sinin bürokrasi ve devlet anlayışı ve yapısında yer bulan büyük benzerliğe açılmaktadır.

clearly considerable similarity between bureaucracy and governmental understandings of 19th Century Russia and 20th Century Turkey, in spite of distinct historical circumstances.

Anahtar Kelimeler: Aziz Nesin, Nicolai Gogol, bürokrasi, kamu tercihi teorisi, devlet.

Keywords: Aziz Nesin, Nicolai Gogol, bureaucracy, public choice theory, government.

1. Giriş

İnsanların birlikte yaşama tecrübesinin kaçınılmaz sonucu olan devlet tüzel kişiliğinin, toplumun birlikte yaşamasının bir ürünü olmasına rağmen, topluma karşı ve çoğu zaman onun da üstünde varlık göstermeye başlaması uzunca bir tarihsel süreçte gerçekleşmiştir. Sonuç, devletin ekonomik arenadaki yaygın başarısızlığının ötesinde, devletin kendisine yüklenen ve toplumsal ilişkileri düzenleme gibi asli fonksiyonlarında bile etkin olamamasına, daha da kötüsü topluma karşı bir taraf gibi kendini biçimlendirerek görünüşte her ne kadar hukukun üstünlüğünü öne çıkarsa da gizli bir faşizan tutum içinde olmasına açılmıştır. En azından, yaygın görüş gelişmenin bu yönde olduğu şeklindedir. (Bkz. Aktan, 2006: 1–15). Devlet tüzel kişiliğinin söz konusu gelişmeyi göstermesinin altında yatan en önemli neden, yetkilerini kurumlarında konuşlanan gerçek kişiler yoluyla kullanıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Feodal siyasi sistemin çözülmesi sonucunda ortaya çıkan merkezileşme, kralların eşitler arasındaki birincilik (*primus inter pares*) konumunu dönüştürmüş ve doğru- dan birincilik konumuna taşımıştır. Siyasi otoritedeki bu kayma modern devletlerin tarihteki ilk nüvesini de oluşturmuştur. Merkezi siyasi otoritenin güçlenme süreci ve bu sürecin merkantilist politikalarla desteklenerek daha da hızlanması, o tarih-lerden sonra çok köklü bir tartışmanın da fitilini ateşlemiştir. Bu tartışma iki temel soru üzerinde yükselmektedir. Bunlardan ilki, devlet gibi bir erkin yaptığı, sonuç doğuran fiiller ve aldığı kararlardan sorumlu olup olmayacağı, yani erkini kullanırken bir dizi kural içinde kalıp kalmayacağıdır. *Prens'in eylemi*, ya da *hikmet-i hükümet* anlayışının mı, yoksa hukuk adı verilen bir dizi kodla devletin sınırlandırıldığı, denetlendiği ve kontrol edildiği bir hukuk devleti anlayışının mı geçerli olacaktır.

Tartışmanın ikinci boyutu, devletin, bireylerin kendi aralarında yürüttükleri ilişkilerine bir taraf olarak girip girmeyeceğinde düğümlenmektedir. Bu ilişkilerin en yoğun ve belirleyici olduğu alan ise ekonomi olmuştur. Devletin, bireysel, sosyal ve ekonomik ilişkilere bir gerçek kişi gibi girmesi, bir yandan sistemi biçimlendiren, hukuku yapan ve büyük bir güçle hareket eden taraf ile toplumun içinde bu güç-lerden yoksun olan gerçek bir kişiyi eşit olmayan taraflar şeklinde karşı karşıya getirecektir.

Devlet kurumunun bir tüzel kişilik olarak varlık bulmasından sonra, bu iki temel sorunun işaret ettiği problemlerin ötesinde türev problemler de ortaya çıkabilmektedir. Bu problemlerin en önemlisi ise, devlet bir hukuk devleti olsa bile, onun kurumlarının işleyişinde ortaya çıkan etkinsizlik, tarafgirlik, yavaşlık ve bürokratik mekanizmada ortaya çıkan her türlü aksaklık olarak görünmektedir.

Romanların antropolojik bir yaklaşımla incelenmesi, yönetim araştırmalarında ya da örgüt teorisi alanındaki araştırmalarda bu edebi eserlerin içine gömülü olan teorik çıkarsamaların keşfedilebilmesini sağlamaktadır. Bu tür araştırmalarda daha derinlemesine okumalar yapılarak, dönemlerini yansıtan bu eserlerin tanıklıkları aracılığıyla insan ya da yöneten ve yönetilenin, birey ya da örgütün tarihsel bağlamdaki durumu teorik temellerle ilişkilendirilebilir. Okur romanı okurken kendisine metin aracılığıyla sunulan bir dünyaya girerek ya da mesaja maruz kalarak, edebi metinden yeterliliği ile orantılı olarak çıkarsamada bulunur. Aslında yazar bir bakıma, romanla okura bir sosyal inşa fırsatı sunar. Bunu hangi noktaya kadar götürebileceği okura kalmıştır. Diğer bir deyişle aslında malzemenin niceliği ya da daha doğru bir ifadeyle derinliği okuyana göre değişir. Araştırmacı edebi metni okurken bu sosyal inşayı mümkün olduğunca kendi teorik dayanaklarını referans alarak çözümlenmeye çalışır. Özellikle klasik eserler, dönemlerine tanıklık eden önemli edebi eserler araştırmacılara o dönemi birer antropolog gibi adeta sahaya inerek inceleme fırsatı sunar (Czarniawska, 2009: 357).

Bu çalışma, 19. yüzyıl Rusya'sının bürokratik mekanizmasının ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin bürokrasi mekanizmasının benzer ve farklı yanlarını dönemlerin en ünlü edebiyatçılarının gözünden ortaya koyarak, benzerlik ve farklılıkların *Kamu Tercihî Teorisi ve bürokrasi teorileri* hareketle nedenlerini saptayabilmeyi amaçlamaktadır. İktisadi düşünce, sosyoloji, tarih ve edebiyatın kesişim kümesinde oluşturulan bu çalışma, bir araya gelmesi pek de kolay olmayan disiplinlerin kesişim kümesinde oluşturulması nedeniyle öncülük rolü üstlenmeyi amaçlayan bir makale olarak da değerlendirilmelidir. Ortaya koyulması amaçlanan benzerlik ve farklılıklar, Türkiye'nin bürokratik yapısındaki son elli yıllık gelişim seyrinin anlaşılabilmesine de yardımcı olacaktır. Makale boyunca söz konusu inceleme ile ilgili bulguların, yazarların söz konusu eserlerinden alıntılarla desteklenmemesi bir eksiklik değil, yazarların eserlerinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim yazarların eserleri bütüncül bir nitelikte kaleme alınmışlardır ve onların eserlerinin tamamı okunduktan sonra bir fikir sahibi olmak mümkün görünmektedir. Çıkarsamalar, sayfalarca aktarılan olayların ve dolaylı anlatımların içinde gizli bir biçimde işlenmiştir.

Sonuçta elde edilen bulgular Rus ve Türk devlet bürokrasisinin işleyişinde hem *Kamu Tercihî Teorisi* hem de *bürokrasi teorileri* açısından pek çok benzerlik olduğunu ortaya koymaktadır. Farklılıkları benzerliklerine oranla daha azdır. Benzerlik-

ler, bu benzerliklerin nedenlerinin de birbirlerinden farklılaşmamış olmasında kendini göstermektedir.

2. Gogol ve Nesin'in Eserleri Hakkında

Gogol, Ukraynalı bir çiftlik sahibinin oğlu olarak dünyaya gelir. Dul kalan annesi tarafından büyütülür. 1828'de 19 yaşında iken Snt. Petersburg'a gider. Kız okulunda tarih öğretmeni olarak hayatını kazanmaya başladığı sıralarda son derece mali zorluklar çekmektedir. Tam bu sıralarda çok genç olmasına rağmen yazılarını kaleme almaya başlar ve Snt. Petersburg çevrelerinde, yazdıkları ile dikkatleri üzerine çeker. Ancak *Müfettiş*'in yayınlandığı yıllarda aldığı olumsuz tepkiler nedeniyle 1836'da Rusya'yı terk etmek zorunda kalır. Kısa bir süre sonra Moskova'ya döner ve orada yine tutunamayarak Viyana'ya gitmek zorunda kalır. 1841 yılında Rusya'ya döndüğü zaman *Ölü Canlar*'ı tamamlar. Eleştiri ve suçlamalardan bıkmıştır. Aslında yazmak istediklerinin yanlış anlaşıldığı yolunda yazılar kaleme almaya çalışsa da bu durum bazılarınca onun bir dönme olduğu, düşüncelerinde samimi olmadığı yolunda yorumlara neden olur. Hayatının son yıllarında iyice yalnızlaşmıştır. Kendi başına gezmeye, düşünmeye ve inzivaya çekilmeye başlar. Yazılarında hissedilen yalnızlık, karamsarlık ve yarattığı kahramanların, gülünç, trajikomik ve enteresan kişiler olması *Gogol*'ün yazılarındaki kahramanları kendi dünyasından seçtiği yolunda güçlü bir kanı uyandırır. Zihni ve psikolojik acılar çeken *Gogol* çok genç yaşta, 43 yaşında iken Şubat 1852'de iken ölür.

Aziz Nesin ise 20 Aralık 1915'de Heybeliada'da doğdu. Babası Giresun'dan İstanbul'a yerleşen ve hayatını bahçivanlık yaparak kazanan birisiydi. Babası dindar bir adam ve Osmanlı hayranı bir karaktere sahipti. *Aziz Nesin*, 1924'te İstanbul Süleymaniye'deki, adı daha sonradan İstanbul 7. İlkokulu olarak değiştirilecek olan Kanuni Sultan Süleyman İptidai Mektebi'nin 3. sınıfına girdi. İki yıl Darüşşafaka Lisesi'nde okuduktan sonra, 1935'de Kuleli Askeri Lisesi'ni, 1937'de Ankara'da Harp Okulu'nu bitirip asteğmen oldu. Son olarak 1939'da Askeri Fen Okulu'nu bitirdi. Bu dönemde bir yandan da Güzel Sanatlar Akademisi Süsleme Bölümü'ne devam etti. Bir röportajında, bu eğitim hayatının kendisine *fikri takip* dedikleri şeyi kazandırdığını belirtmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında orduda çalışırken 1944 yılında görevini kötüye kullandığı gerekçesi ile ihraç edildi. Bu tarihten sonra yayın hayatına başlayan *Nesin*, mahkemeler, hapisler, kapatılmalar ve cezalarla geçen bir hayat içinde yazım hızını artırarak eleştirel yazılarına devam etti. Yurt içinde ve yurt dışında birçok ödül alan *Nesin*, yazmayı bırakmamış ve yazdıklarından elde edilen gelirleri kendi adına kurduğu vakfa bağışlamıştır. Çeşme'de gittiği bir konferansta geçirdiği kalp krizi sonucu ölmüştür. 19. yüzyılın büyük Rus edebiyatçısı *Nikolai Vasilieviç Gogol* (1809–1852) ile 20. yüzyılın ünlü Türk edebiyatçısı *Aziz Nesin* (1915–1995) arasında edebiyat perspektifli bir bakışla birçok benzerliğin olduğu göze çarpmaktadır.

Söz konusu benzerliklerin kalbini oluşturan ve diğer benzerlikleri de besleyen ana nokta, her iki yazarın da, içinde buldukları toplumsal düzenin ve bireylerin, yozlaşmış yanlarına ışık tutarak, toplumsal dönüşüm için sorumluluk hisseden bir bakış açısına sahip olmalarında yatmaktadır. Bu ise onları, edebiyat yapmak için yazarlar olmak boyutundan kurtarır ve edebiyatı toplumsal dönüşüme ilişkin düşüncelerini açıklamak için bir araç olarak kullanan yazarlar skalasına taşır. Bu nedenle her iki yazarın da öncelikli amacının edebiyat yapmak olmadığını söylemek doğru olur. Bu durumu, seçilen kahramanların sıradan kişiler olmalarından anlamak mümkündür. Hatta *Nesin*'in çalışmalarında yöresel dilleri ve halk ağzını sıklıkla kullanıyor olması, edebiyat yapma kaygısının ötelendiğini ve böylece, kaleme alınan yapıtların etki alanını genişletmek amacı taşıdığını söylemek de mümkündür. Onların gerek yazılarını kaleme aldıkları dönem, gerekse romanlarının konuları bu benzerliği destekleyen bir özellik gösterir. *Gogol*, Çarlık Rusya'sındaki ekonomik yozlaşma, toplumsal sınıflaşma ve Rus bireyinin içine düştüğü bunalımlara odaklanırken, *Nesin* daha çok devlet ve kişi ilişkileri, sistemin açmazları, kişisel sapmalar ve yaşamda bireylerin içine düştükleri paradokslar üzerine yazılarını kurgulamıştır. Edebi metin yazma isteğinin her iki yazarda da ötelenmiş gibi görünmesi yine de onların yazdığı eserlerin edebiyat değerlerinin olmadığı anlamına gelmez. Aksine, *Gogol* ve *Nesin*'i, ülkelerindeki edebi yazına katkılar yapan, özgül yazım biçimleri geliştirmiş yazarlar olarak düşünmek ve kabul etmek gerekir.

Gogol ve *Nesin*'i birbirine yaklaştıran bir başka unsur eserlerindeki eleştirel bakış açıdır. Mevcut toplumsal yapıya yöneltilen söz konusu yoğun eleştirel bakış, onların önceki paragrafta vurgulanan benzer yönleri ile ilişkilidir. Yazılarında daha çok olması gerekenler üzerinde değil de, mevcudun eksiklikleri üzerinde duran *Gogol* ve *Nesin*, olması gerekeni direkt olarak vurgulamak yerine, mevcudun eksikliklerinden hareketle, mevcudun nasıl olması gerektiğine gönderme yapmaktadırlar. Bu tutum ilk bakışta kolaycı bir yazma tarzı gibi görünse de, aslında sürekli bir biçimde yol gösterici bir nitelik taşıdığından, en azından direkt olarak olması gerekenin vurgulandığı metinler kadar etkilidir. Her iki yazarın neden eleştirel bir bakış altında yazılarını kalem aldıklarının nedeni, onların yaşadıkları toplumsal ve ekonomik koşulların yazarlar üzerinde bıraktığı etkilerde aranmalıdır.

Gogol'ün gençlik yılları ve hayatının geri kalan evresi Rusya'daki siyasi yönetimin, sanatın, dinin ve sosyal yapının, batılı bir tarza dönüştürülmesi ile geleneksel Slav kültürüne bağlı kalması tartışmaları ile geçti. Rus ilerlemecileri edebiyatta kendilerini realist çizgiye çekerken, siyasi arenada ise demokrasi ve özgürlük, ekonomide kalkınma ve eşitlik, dinde ise modernleşme istekleri toplumun tartıştığı konular olarak öne çıkıyordu. Çarlığın, yeniliğin önünde gelenekçi bir tutum içinde kendi meşruiyetini koruma gayretlerinin tetiklediği ayaklanmalar ve bu ayaklanmalar karşısında izlenen baskıcı uygulamalar döngüsel bir nedensellik içinde bulunmaktaydı. Bütün bunlara toplumun içinde bulunduğu tam bir ekonomik yoksulluk eşlik

etmekteydi. Yoksulluk o denli dramatik boyutlara ulaşmıştı ki; *Solohov, Doystoyevski, Gorki, Tolstoy ve Turgenyev* gibi yazarların neredeyse bütün eserlerinde bu yoksulluğun ince izlerini görmek mümkündür. Fakirliğin ve toplumsal sınıflaşmanın dejenere ettiği Rus bireyi hızla insani değerlerden uzaklaşmakta ve toplumsal dokunun çürümmesine neden olmaktadır. Ortaçağlardan beri gelen serflik sistemi daha da katılarak bir tür köleliğe doğru evrim geçirmiştir. Toplumsal sınıflaşma o dereceye ulaşmıştı ki; *kulak* adı verilen toprak sahipleri, din adamları ve soylular toplumun yaklaşık %5-7'sini oluşturuyordu ve zenginliğin ve servetin %90'ına sahipti. *Mujik* adı verilen köylüler ise yalnızca karın tokluğuna çalışıyorlardı. Halk, ekme ve süt gibi temel ihtiyaçlarını almak için saatlerce kuyruk beklemek zorunda kalırken, Rus aristokrasininin verdiği davetlerde, üst tabaka, toplumun ekonomik durumuna zıt bir tüketim kültürü içinde bulunuyordu. Birkaç büyük merkez dışında sanayi yoktu. Çarlık, bütün bu olumsuz atmosfere gözlerini kapatmış, mevcut düzenin devamı için çaba harcıyordu. (Einstein, 1986, s. 11-28). *Gogol* özetle ifade edilen bu atmosfer altında, Rus toplum yapısındaki, siyasi mekanizmasındaki ve bireyindeki çürümeyi incelemelerinin merkezine oturttu.

Nesin'in hayatı ise bir sürü önemli olayların yer aldığı bir depo özelliği gösteriyordu. Çanakkale Savaşı'nda doğmuştu. I. Dünya Savaşı'nda 3, II. Dünya Savaşı'nda ise 20'li yaşlarda bir delikanlı idi. Çok partili hayata geçiş, askeri darbeler, kıtlıklar, muhtıralar, ekonomik krizler, terör ve ülke içindeki iç savaşa varan dini ve etnik çatışmalar da *Nesin*'in gördüğü dramatik olaylardan yalnızca en bilinenleri idi. Buna, bir avuç seçkinin ülke içinde, halka rağmen, zaman zaman da zor kullanarak kurmaya çalıştığı seçkin, içe kapanık ve baskıcı siyasi rejimin toplum üzerindeki negatif etkilerini de eklemek gerekir. Söylem demokrasi ve hukuk merkezinde odaklanıyordu. Batılılaşma ve modernlik, sözde arzulan hedefler arasında idi. Ama uygulamada bunlardan eser bulmak mümkün görünmüyordu. Siyasiler, açık bir biçimde tepeden inme ve faşizan tutumlar içinde olmayı sürdürdüler. Halkın şu veya bu şekilde, bir taleple ortaya çıkması, bizatihi ülkeyi ve rejimi koruma gerekçesi ile her seferinde tepelendi. Devlet hissedilir bir biçimde kendini halka karşı bir taraf olarak belirledi. Bu görünüm pek çok olumsuz sonuçla birlikte siyasi ve bürokratik mekanizmanın kokuşmasını beraberinde getirdi. *Nesin* de tıpkı *Gogol* gibi bir yandan kurumların, bir yandan da bireylerin yozlaşmasını eleştirel bir bakış açısı ile kaleme almanın yolunu tuttu. Ama o daha çok mevcut uygulamaların, yani siyasi ve ekonomik sistemin açmazları üzerine yazılar kaleme almayı tercih etti.

Gogol ve *Nesin*'in eserlerinde dikkat çeken bir diğer özellik, eserlerinde düşüncelerini doğrudan ya da olaylara bağlı anlatmaktan daha çok, olaylardaki ironileri ortaya koymak şeklinde yazılarını kaleme almalarında düğümlenmektedir. Her iki yazar da kurgularındaki ironileri ön plana taşıyarak okuyucuda düşünsel bir kırılma yaratmak ve anlatmak istediklerini, okuyucunun mantıksal bir kurgu ile ve daha önceden normal karşıladıkları olaylarda yer alan ironilerin farkına vararak anlayabil-

melerini amaçlamaktadırlar. İroni yapmakla aynı zamanda, toplumun kanıksamış olduğu şeylerin aslında ne kadar da anormal ve gülünç olduğunu gösterebilmek her iki yazarın da yazım tekniğinin merkezine oturur. İroniye eklenen bir miktar abartılı olay kurgusu ve anlatı, söz konusu amaca ulaşmada *Gogol* ve *Nesin*'e yardımcı olmaktadır. Yazarlar eserlerinin genelinde başvurdukları bu yazım biçimini, okuyucuya mantıksal bir çıkarsama yapmalarına imkân sağlayacak şekilde bir düzen içinde sunmuşlardır. Okuyucu eseri okurken farkında olsun ya da olmasın, konu ile ilgili olarak mantıksal bir helezon içine düşer ve ulaştığı sonuçta, aslında kendinin de içinde olduğu toplumsal yapının yozlaşmışlıkları ile yüz yüze kalmak zorunda bırakılır. Yazarlar burada direkt bir analiz yapmaksızın, ironilerle dolaylı bir anlatım tarzı seçerek etkinliklerini artırmak ve okuyucuyu, onlar hissetmeden etkilemek istemektedirler. *Gogol*'ün ve *Nesin*'in bu stili zirveye ulaştırdıkları eserleri *Müfettiş* ve *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* isimli eserleridir. İroni yapmadaki vurgu her durumda, *Nesin*'de *Gogol*'de olduğundan daha çoktur.

Gogol'ün ve *Nesin*'in eserleri incelendiğinde, eserlerindeki olayların ve anlatıdaki kurgunun dikey derinliğinin çok olmadığı göze çarpar. Olaylar zamansal ve barındırdığı ilişkiler bağlamında dikey olarak derinleşmezler. Aksine, yatay olarak ele alınan olaylar ve yapılan kurgu, ayrıntı ve tasvirler verilmek suretiyle zenginleştirilir. Özellikle her iki yazarın da kişiler üzerindeki fiziksel tasvirleri ve olayları canlı kılcak ayrıntılara girişmeleri bunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Ek olarak, olayların ve eserlerdeki kurgunun çoğunlukla bir veya birkaç kahraman etrafında dönmesi, zaman, kahramanlar ve mekânlar açısından çokluk yaşanmaması yazarların dikey derinliği tercih etmemelerinin bir başka nedenidir. Örneğin, *F. Doystoyovski Ecinniler* isimli romanında bunun tam aksi bir yazma tekniği ile dikey derinliği olan olay anlatılarına girişmiştir. Seçilen olayların ve kahramanların genellikle sıradan ve normal insanlar olması da bu yapıyı etkilemektedir. Psikolojik eserler söz konusu olduğunda *Gogol*'ün *Nesin*'den daha detaylı ve sayıca çok eserler verdiği göze çarpar. Ama bu çalışmalar da *Gogol*'ün salt psikolojik saptamalar yapmaktan öte, bireylerin psikolojik savrulmaları ve Çarlık Rusya'sının sınıflaşma, fakirlik, yalnızlaşma gibi toplumsal yapısındaki çözümler arasında ilişki kurarak kaleme aldığı ve amacı toplumsaldan bireylerle doğru uzanmak olan eserleridir. *Gogol*'ün kaleme aldığı *Bir Delinin Hatıra Defteri* ve *Palto* isimli eserler bu tür çalışmalar olarak değerlendirilebilir. (Gogol, 2002; Nesin, 2008).¹

---

¹ Gogol ve Nesin'e ilişkin olarak yapılan saptamaları görebilmek için ayrıca bkz: Nikolai Gogol, *Neva Caddesi*, (Çev. M. Özgül), Can Yayınları, İstanbul–2005; Nikolai Gogol, *Ölü Canlar*, (Çev. G. Kızılırmak), Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul–2008; Nikolai Gogol, *Taras Bulba*, (Çev. N. Nirven), Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul–2008; Aziz Nesin, *Zübük*, Adam Yayıncılık, İstanbul–2000; Aziz Nesin, *Aferin*, Nesin Yayınevi, İstanbul–2005; Aziz Nesin, *Biz Adam Olmayız*, Nesin Yayınevi, İstanbul–2004.

3. Rus ve Türk Bürokrasisi ve Teorik Bağlılıkları

Gogol'ün 19. yüzyılın ikinci yarısı Rusya'sı, *Nesin*'in ise 20. yüzyılın ikinci yarısı Türkiye'sinin bürokratik devlet mekanizmalarının işleyişi için çizdikleri tablo birçok açıdan birebir örtüşmektedir. Benzeşmenin arkasında yatan nedenler, her ne kadar devletlerin tarihsel konjonktürlerindeki farklılıkta yatsa da, halkların devlet algıları ve devletlerin hem kendilerini ve hem de toplumu yorumlamaları arasındaki benzerlik göz ardı edilebilecek nitelikte değildir. Romanlarda anlatılan dönemler ve bu dönemlerdeki devlet ve bürokratik mekanizmalardaki yozlaşma, *Kamu Tercihî Teorisinin* (KTT), devletin başarısızlık nedenleri olarak ileri sürdüğü argümanlarla açıklanabilecek niteliktedir. Bunun için izlenmesi gereken yöntem, KTT hakkında özet bir bilgi verdikten sonra, her iki yazarın anlatmaya çalıştıkları dönemlerin devlet ve bürokratik yapılarındaki çürümeyi, teorilerin ışığında incelemek olabilir.

KTT, *J. Buchanan* ve *G. Tullock* gibi iktisatçıların öncülük ettiği, piyasa mekanizmasının aksaklığı iddialarına karşı kamu kesiminin etkisizliğini öne çıkaran ve bu etkisizliğin giderilebilmesi için anayasal iktisat anlayışını öneren bir iktisat teorisi olarak ABD'de ortaya çıkmış ve *G. Brennan* ve *R. Tollison* gibilerin katılımıyla daha da gelişmiş ve kabul edilmiştir. Teorinin temeli, iktisat biliminin araçları ile politikayı analiz etmeye dayanmaktadır. Buna göre, politik arenada da *seçmenler*, *siyasetçiler* ve *bürokratlar* arasında bir mübadele bulunmaktadır ve bu mübadelede her tarafın kendi çıkarını maksimize etmeye (*maksimiand ilkesi*) çalışacağı kabul edilmelidir. (Tullock, 1987: 105–108). Seçmenler faydalarını, siyasetçiler oylarını, bürokratlar kendi konumlarını ve bütçeyi, çıkar grupları ise rantlarını maksimize etmeye çalışacaklardır. Bu nedenle politika içinde oluşan *homo economicus*, kamu yararının ortaya çıkmasının önündeki en büyük engeldir. (Buchanan, 1986: 36–42). Çünkü politik arenadaki hiçbir birey ya da grup, tıpkı piyasada olduğu gibi, kendiliğinden toplum yararına yönelik faaliyetlerde bulunmayacaktır. Ortada bir değişim vardır ve kamu yararı ancak bu değişim sonucunda ortaya çıkabilecek bir şey olacaktır. Çözüm, anayasa kavramını ve dolayısı ile anayasa pratiğini olabildiğince genişletmek ve politik arenadaki ajanların, özellikle siyasetçi ve bürokratların hak ve yetkilerini sınırlandırabilmektedir. Amaç, kötü ajanları iyileri ile değiştirmek değil, oyunun kurallarını ince ayrıntılarına kadar anayasal kurallarla belirlemektir. (Aktan, 2004: 89). Teori kendini ortaya koyarken bir dizi rota izleyerek, iddialarını sağlam temeller üzerine inşa etmeyi de ihmal etmemiştir. Ana hatları ile belirtmek gerekirse, bunun için ilk önce devletin büyüme nedenleri² ve bu büyüme sonucu

² Kamu harcamalarının artışı ve kamunun bu sayede büyümesi ilk olarak literatürde *Peacock* ve *Wiesemann*'in birlikte ileri sürdükleri *sıçrama tezi* ile ortaya koyulmuştur. Buna göre, olağanüstü hallerde artan vergi gelirleri ve bireylerin vergi yüküne katlanmaları, bu haller ortadan kalktıktan sonra da devam etmektedir. Devletin büyüme nedenleri kamu tercihi teorisinde de ele alınır. Bunlar her ne kadar ekonomik olarak büyüme nedeni olarak ileri

ortaya çıkan başarısızlıkların kökenleri üzerine açıklamalar geliştirilmiştir. *J. Buchanan* bir çalışmada devleti *koruyucu, üretken ve aşırı* devlet olarak, bir başka çalışmada ise *sorumlu devlet ve aşırı devlet* olarak sınıflamıştır. Her iki sınıflamada da devlet mekanizmasının, vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyan bir yapıdan hantal bir yapıya doğru nasıl evrim geçirdiğini görmek mümkündür. (Buchanan, 1975).

Devletin başarısızlığı, politikacılardan, seçmenlerden, politikacı ve seçmen ilişkilerinden, kamu kesiminin işleyişinden ve seçim sisteminden kaynaklanabilecek kadar geniş bir alana yayılabilir. (Aktan-Dinleyici, 2006: 16–63). *J. Buchanan* daha genel bir sınıflama yaparak devlet sektöründeki ekonomik ve politik yozlaşmayı kamunun etkinsizliğinin temel nedenleri olarak ortaya koymaktadır.

Gogol ve *Nesin*'in eserleri incelendiğinde, onların çalışmalarına konu ettikleri dönemlerdeki bürokratik mekanizmalarda ortaya çıkan çürüme ile KTT'nin 1950'ler sonrasında ortaya koyduğu ve devletin başarısızlık nedenleri olarak ileri sürülen nedenler arasında paralellik olduğu göze çarpar. Bu bağlamda, KTT her ne kadar devletin iktisadi cephesinin büyümesinden yola çıkarsa da, ekonomik anlamda gerçekleşen büyüme ister istemez kurumlar, bürokratlar, hizmetler vb. alanlarda da devletin büyümesini beraberinde getirecektir.

Eserler bağlamında Rusya ve Türkiye bürokrasisi arasındaki en temel benzerlik devlet tüzel kişiliğinin algılanmasında yatmaktadır. Bu algı aynı zamanda kutsal bir dogma gibi siyasetçiler tarafından, kendilerini her türlü denetim ve baskıdan azat edebilmek amacıyla desteklenerek beslenmektedir. Bu mantıkta devlet, halk için var olan ve onlar tarafından organize edilmiş bir tüzel kişilik olarak değil, halka karşı bir taraf olarak onlara rağmen yer almaktadır. Halkın işleri ve refahı için değil, kendi çıkarı ve devamlılığı için vardır. Bunun için şeffaf ve yenilikçi olmadığı gibi statükonun devamı için çaba harcamaktadır. Problemlerin çözümünde bir merci değildir. Bu bakış açısı faşizm ve tam demokrasi arasında duran garip bir devlet algısına işaret eder. KTT'nde ise bu durum, kamu kesiminin işleyişinden kaynaklanan en önemli devlet etkinsizliği olarak formüle edilir. Teoriye göre kamuda tekelci bir yapı vardır. Bu nedenle işlem maliyetleri yüksek, israf ve savurganlık, yetersiz denetim, reform yapabilme güçlüğü ve içe kapalı ön plana çıkacak ve kamu kesimi bir refleks olarak kendi devamlılığı için kendini savunma mekanizmalarını geliştirecektir. Bu gelişme, teoriye göre, bir ayağı ile devletin ekonomik veçhesi ile ilişkilidir.

---

sürülse de, örtük ya da açık bir biçimde bürokratik büyümeyi de kökleri niteliktedir. Nedenler, Keynesyen politikalar, refah devleti ve insan hakları anlayışının yaygınlaşması, piyasa mekanizması aksaklıkları, nüfus artışı ve kentleşme, içsel ve dışsal ekonomiler, ulusal ve uluslararası güvenlik ihtiyacının artışı olarak belirlenebilir.

Bu yozlaşma, bürokrasi teorileri açısından bakıldığı zaman *M. Weber*'i hatırlatmaktadır. *Weber*'in ısrarla üzerinde durduğu korkusunun Rus ve Türk bürokrasisinde ortaya çıktığı görülmektedir. *Weber*, kolektif faaliyetlerin organize edilmesi şeklinde tanımladığı bürokrasiye kuşkulu bakar. Ona göre endişe duyulması gereken nokta, toplumun geliştirmiş olduğu hiyerarşik kontrol mekanizmasının sonucu olarak bir grubun diğerlerine baskın gelebilmesidir. Tam da bu noktada *Weber*, bürokrasi ile diğer toplumsal mekanizmalar arasındaki farkı ortaya koyarak, bürokrasinin nasıl olup da topluma rağmen bir biçim alabildiğini göstermeye çalışır. Ona göre bürokrasiyi, makine ile yapılan, diğer sosyal organizasyonları ise makinesiz yapılan üretim biçimlerine benzetmek mümkündür. (Scott, 1998: 43). Çünkü *Weber*'e göre bir bürokrasinin bu farklılaşmaya neden olan, uzmanlaşma, kural koyma, standardizasyon, üste karşı sorumluluk, ömür boyu tam zamanlı çalışma ve koordinasyonun sağlanabilmesi gibi özellikleri bulunmaktadır. (Rainey, 2003: 27). Bu özellikler, bürokrasinin mekanikleşerek esnekliğini yitirmesine neden olmaktadır. Buna bir de kamu kesimine tanınan özerklik ve uzmanlığın ortaya çıkardığı güç tekeline eklemek gerekir. Sonuç, bürokrasinin varoluş felsefesinin ötesinde, topluma karşı ve onun üstünde bir kişilik olmasına uzanacaktır. (Abadan, 1959, 55).

Ülkelerin ikinci benzerlikleri *J. Buchanan* tarafından politik yozlaşma olarak ifade edilir. Politik yozlaşma en genel anlamda politikanın düzgün işlemlerini bozan her türlü yapı olarak değerlendirilebilir. Rüşvet, adam kayırmacılık (*nepotizm*), hizmet kayırmacılığı, partizanlık, lobcilik ve rant kollama bu yozlaşma içinde değerlendirilir. *Gogol* ve *Nesin*'in eserlerindeki en temel vurgu bu kategoride toplanmakta ve benzeşme, politik yozlaşmada daha da belirgin hale gelmektedir. Nitekim her iki dönemin ve bürokratik yapısının aksaklıkları arasında eserlerde, rüşvete, bilgisizliğe, adam kayırmaya, anti rasyonel uygulamalara, kayıtların yetersizliğine vurgu vardır. Bütün bunlardan daha vahimi, bürokratik mekanizma içinde sistemin kursosuz işlediğine iman edilmiştir ve hiç kimse sistemin dönüşümü için çaba harcamadığı gibi, dönüşeceği yolunda da olumlu düşünceye sahip değildir. Sistemin dışından gelen her türlü değişim isteği, kamunun kendini savunma refleksi ile bir tür sistem düşmanlığı olarak afişe edilerek susturulmaktadır. Politik yozlaşma, kendisinin doğal bir uzantısı olarak hukuk dışılığın, sistemin içinde yaşayabilmesine zemin hazırlamaktadır. *Müfettiş*'te öne çıkan rüşvet ve yüksek bürokratlara yakın olabilme vurgusu ile *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*'da bütün eser boyunca işlenen *kara kaplı nizami* imgeleri dönemlerin bürokratik mekanizmalarında hukuk dışılığı vurgulayan önemli saptamalardır. (Gogol, 2002; Nesin, 2008).

Bürokrasi teorisi açısından bakıldığında *mekanik örgüt*, *organik örgüt* ayırımına ulaşmak mümkündür. İlk örgüt yapısı daha çok üretkenlik ve iş üzerine odaklanırken, ikinci tip yapı esneklik ve gelişimin maksimizasyonundan hareket etmektedir. Aslında ideal olan şekliyle bürokraside uygun hiyerarşik yapılanma ve işin uzmanlar tarafından yapılması söz konusudur. Ancak idealin tam aksine, bürokratik yapı-

lar insanlar tarafından oluşturulmuş mekanik yapılardır. *Gogol* ve *Nesin*'in eserlerinde, olması gereken ideal bürokratik yapının, karar merkezinde yer alan insanlar tarafından nasıl bozulduğu ortaya koyulmuştur. Bürokratlar kendilerine verilen işleri geleneksel bürokratik anlayışın neden olduğu tek düze hareket tarzı ile çözümsüzlüğe itebilmektedirler. Farklı sorunlara farklı çözümler üretme becerisine sahip olmayan bürokrat, kendisine verilen emir ya da biçimsel olarak aktarılan kuralın dışına asla çıkamamaktadır. Sabit kurallara göre hareket etmek, bürokrat açısından görevini yapmış olmak anlamına gelmektedir. Burada yine mekanik ve organik örgüt farklılaşması devreye girer. (Gibson vd, 2003: 393).

Dönemler arasındaki, KTT bağlamındaki bir diğer benzerlik siyasal arz cephesinden, yani kamu sektörünün hizmet arzındaki yozlaşmadan kaynaklanmaktadır. Kurumlar birbirlerinden bağımsız işleyen, hatta birbirleri ile kayıt birlikteliği olmadığı gibi, birbirlerinin kayıtlarına da güvenmeyen bir yapı içindedirler. İşler el yordamı ile ve geleneksel yöntemlerle yürütülmeye çalışılır. Siyasal etik yokluğu nedeniyle, bürokraside ikili uygulamalar söz konusudur. Bu ikili uygulamada kamu sektörünün çıkarları birinci, vatandaşın çıkarları ise ikinci planda tutulur. Bu anlamda kamu sektörü ve bürokrasisi halkın problemlerini çözücü bir merci olarak değil de halkın kendisi bir şekilde problemin çözüm mercii olarak takdim edilir. Kamu ve onun bürokratları, kamunun lehine olan işlerde hız ve pratikliğe, halkın lehine olan işlerde ise hantallık ve kanunlara tıpa tıp uygunluğa (anti rasyonel olsa bile) tamamıyla riayet etmektedirler. Bu olumsuz durum, kamu tercihi teorisine göre siyasal iktidarın ileriye görememesinden, politik rekabet eksikliğinden, seçim sistemindeki bozuluktan, parti içindeki demokrasi eksikliğinden ve siyasi etik yokluğundan ortaya çıkmaktadır. Özellikle monarşik ve tek partili siyasi yapılanmalarda durum daha vahim bir hal almakta ve alternatif yokluğu, monarkların ve tek parti mensuplarının, kendilerini sistemin ve devletin yegâne sahipleriymiş gibi algılamalarına neden olmaktadır. Sonuç şu veya bu şekilde devletin ve onu temsil eden bürokratların üstün ve biricik oldukları, sistemin koruyucusu olarak görev yaptıkları biçimine dönüşmektedir. Hatta bu koruyuculuk görevi, maddi veya manevi birtakım objeler de koruyuculuk sınırına dâhil edilerek, eleştirilemezlik gibi dogmatik bir boyuta taşınmaktadır. Bunun nedeni özellikle mekanik örgüt tipi bürokraside, bürokratların organik yapıda olduğu hizmete odaklanmak yerine, kendi varlık nedenlerini gözden kaçırmalarına neden olacaktır. Bu anlamda bozulmayı tetikleyen en önemli unsur, bürokratların kariyer kaygısında yoğunlaşarak vatandaşa olan sorumluluklarını unutarak, yalnızca üstlerine karşı sorumluluk hissi taşımalarıdır. Buna çoğu zaman karar merkezinin tek bürokratta toplanabilmesi eşlik etmektedir.

Dönemler arasındaki benzeşmenin bir başka boyutu halk, bürokratlar ve devlet görevlileri arasındaki ilişkide yatmaktadır. Her iki eserde de bazen açık, bazen de gizli biçimde olmak üzere bu ilişkiye gönderme vardır. Toplumsal sınıflaşma, rant

kollama, partizanlık, iki yüzlülük ve sahtekarlık, eserlerde, konu olan dönemlerin bürokrasi mekanizmalarının temel özellikleri olarak vurgulanmaktadır. KTT ise bu türden gelişmeleri politikacıların çıkar güdüsüne, hizmet kayırmacılığına, politikacı ile bürokratlar arasındaki asimetric enfomasyona, yetki devri aksaklıklarına ve bürokratlar ile özel çıkar grupları arasındaki ilişkiye bağlamaktadır. Teoriye göre, bunun giderilebilmesi için siyasi arenada kamunun hareket alanının ve bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlılıklarının ince ayrıntısına kadar belirlenmesi gereklidir. (Savaş, 2007: 44; Buchanan, 1984: 439–451).

Gogol ve Nesin'in gözünden, yaşadıkları dönemin devlet ve bürokrasi geleneklerinde insan unsuru bir tür beşeri sermaye gibi algılanmak yerine, bir çeşit sürü, cahil kalabalıklar şeklinde algılanmaktadır. Böylelikle, açık olarak ifade edilmemekle birlikte, halkın kendini yönetecek siyasi iktidarları seçmeleri pratikte mümkün görünmez. Onların kendi adlarına vermeleri güç olan kararlar, kamunun seçkin ve kendi kendini üreten bürokratları tarafından verilir. Pratikte, halkın oyları ile gelecek sistemi dönüştürmek, geliştirmek ve modernize etmek yoluyla mevcut bürokratların statükoları bir tür tehdit altına girdiğinde ise bizatihi devletin gücü, sözüm ona devleti ve yerleşik düzeni korumak adına hareket edilerek halkın temsilcilerini alaşağı etmede kullanılır. Çarların, ortaya çıkan toplumsal hareketleri bastırırken kullandıkları sert yöntemler sözde Rus toplumunun selameti içindir. Türkiye'de 1960 ve 1980 askeri darbelerini yapanların ilk söylemlerinin de temel vurgusu demokrasiyi güçlendirmek ve halkın kendi kendini yönetebilmesinin yeniden sağlıklı bir yapıya kavuşturulması etrafında toplanmıştır. Bu oluşum, halkın içinde oluşmuş bulunan çıkar grupları tarafından da desteklenmiş ve değişimin oluşturacağı yeni yapıda, statükoları ayakları altından kayacak olanlar büyük bir örgütlenme içinde olmuşlardır. Burada, kamu personelini de iki ana grup halinde telakki etmek doğru görünür. Sıradan memurların ve sistemden nemalanamayanların söz konusu grubun dışında tutulması gerekir. Bürokratlar da kendi içlerinde bir tür gizli derecelenme içindedirler.³ Bu nedenle her iki yazarda da kamu kesimi personelinin içine düştüğü bıkkınlık, bezginlik, lakaytlık, yetersizlik, saygısızlık ve işten dolayı gösterdiği yılgınlık, alt düzey kamu görevlilerinin de aslında söz konusu çarkın nötr bir parçası olduğunu göstermektedir. Bürokrasideki insan unsuru bir tür uzman seçimi şeklinde değil, siyasi değerlendirmelerle yapılır. Eserlerde, en yüksek rütbeli kimselerin bile buldukları mevkie ilişkin liyakatlerinin düşük düzeyi özellikle

³ Çar I. Piyotr tarafından 1722 yılında yayınlanan *rütbeler tablosu* Rusya'daki memurların içinde buldukları görevlerin derecelerini belirliyordu. Buna göre Rus devlet bürokrasisinde dört tür memur bulunmaktaydı. Birincisi *askeri devlet memurları*, *askeri deniz kuvvetleri memurları*, *saray görevlileri* ve *sivil memurlar* bu kategorileri oluşturmaktaydı. Her bir memur kategorisi ise kendi içinde 14 dereceye ayrıliyordu. Birinci dereeden bir memur, söz konusu sınıfın en yüksek rütbeli memur sınıfı içinde yer almış oluyordu. Bu sınıflama aynı zamanda bürokratik bir mekanizmayı, kandan gelen aristokratik sınıflamanın üstüne yerleştiriyordu. Her kategoride sekizinci dereceye yükselen bir memur, soylu ilan ediliyordu. Böylece soyluluk, yalnızca kan bağı ile değil, devlete ve hükümdara yapılan hizmete bağlı olarak belirlenmiş oluyordu.

vurgulanmaktadır. *Gogo*'daki sahte müfettiş ve Nesin'deki, bir bekçi olabilmek için diploma arandığı ancak üst düzey görevler için diploma dışında ilişkilerin gerekli olduğu ifadesi bunun en güzel örneklerindedir.

Bürokrasinin içinde bulunduğu bu durum, devletin ve dolayısı ile onun bürokrasinin büyümesi sonucunda ortaya çıkar. Bürokratların bir sınıf bilinci ile hareket ederek kendilerini farklılaştırmalarına ek olarak, büyük iş hacmi içinde uzmanlaşmaya yönelmeleri bürokratları varoluş gerekçelerinden koparmakta ve mekanizmanın esnekliğini yitirmesine neden olmaktadır. Gerçi *H. Simon*, uzmanlaşmanın, belirli bir bürokratin, herhangi bir konu üzerinde karar verecekse o konu üzerinde uzmanlaşmak durumunda kalacağını ifade etse de (*Simon, 1944: 16–30*) bu durum aynı zamanda esnekliği kaybetmenin bir nedeni olarak ortaya çıkabilmektedir.

J. Buchanan'ın, politik yazlaşmaya ek olarak ekonomik yozlaşmayı da kamunun başarısızlığının göstergeleri arasında saydığı kriterleri yukarıda ifade edilen benzerliklere eklemek gerekmektedir. Nitekim hacim olarak büyüyen devlet ve onun bürokrasi mekanizması bir yönüyle de ekonomik olarak büyümektedir. Bu büyüme, yerleşmemiş ve kuralları belirlenmemiş demokratik yapılarda ekonomik göstergelerin bozulmasını da beraberinde getirmektedir. Açık bütçe, artan emisyon, iç ve dış borç yükünde büyüme, verimsizlik, işsizlik ve yüksek enflasyon politik arenada çürüyen kamu kesiminin, *Buchanan*'a göre, ekonomik görünümleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Rus ve Türk bürokrasileri ve devlet mekanizmaları arasındaki farklılık ilkin her iki bürokratik mekanizmanın hayat bulduğu ortamın farklılığında yatmaktadır. Nitekim Rus bürokrasisi doğrudan çara ve bazı dönemlerde çarlarla birlikte görev yapan meclislere (*duma*) bağlıydı. Oysa Türkiye'de batı tipi bir demokrasi, en azından 1950'den sonra çok partili yaşam ve halkın oyları ile işbaşına gelmiş bir meclis bulunmaktaydı. Bir diğer farklılık ülkelerin tarihsel koşullarında aranmalıydı. Yaşadıkları coğrafya, halklarının dini inançları, tarihsel gelenekleri ve en önemlisi feodal sistemi Rusya'nın idrak etmiş olmasına Türkiye'de böyle bir siyasi sistemin hayat bulmamış olması bu tarihsel koşullardan yalnızca en önemlileri olarak dikkat çekiyordu. Rus bürokratlarında, bürokratik yapıyı mekanik bir yapıya doğru götürerek, sistemin esnekliğini kaybetmesine yol açacak davranışların temel nedeni daha çok merkeze yaklaşma ve bürokratikte yükselerek birtakım avantajlar elde ederek soyluluk unvanı alabilme amacı taşıyordu. Türk bürokratları ise daha çok gelecek kaygısı, daha iyi bir hayat yaşamak ve bunun yeniden üretilebilmesi için çaba harcamaktaydılar. Bunun için de sistemin yapısını değişmeden koruması esas olmalıydı. Her iki bürokratik yapılanmanın devlet algısında da farklılık bulunmaktaydı. Rus bürokrasisi ve halkında devletin kutsallığı nedeniyle kayıtsız bir teslimiyet yoktu. Nitekim Rus tarihinde meydana gelen *Dekabristler* isyanı gibi bazı erken tarihli ayaklanmalar, devlete olan bakış açısını gösteriyordu. Ancak uygulanan baskıcı

politikalar, yoksulluk ve çaresizlik halkın boyun eğmesine neden oluyordu. Oysa Türk bürokratları ve halkında daha çok tarihsel koşulların zorlaması ile kutsal devlet anlayışı ve birlik ideali çerçevesinde devlete ve onun görevlilerine her durumda duyulan bir saygı söz konusu idi. Belki de farklılaşmanın en ironik olan yanı, incelenen devletlerin söz konusu benzeşmeleri ve farklılıkları barındırdıkları dönemler arasında yaklaşık 100 yıllık bir farkın olmasıydı. Ama bu büyük zamansal farka rağmen benzeşmelerin olumsuz yapısı Türk devlet geleneğinin ve bürokrasisinin ve devlet algısının ne denli ağır adımlarla gelişme gösterdiğinin simgesi niteliğindeydi.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan bilimsel çalışmalardan anlaşılmaktadır ki; devlet tüzel kişiliğinin hacim olarak büyümesi, bütün iyi niyetli gerekçelere rağmen olumsuz sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, devletin fonksiyonlarını ifa ederken, bunları yine gerçek kişiler, bürokratlar, siyasetçiler ve diğer memur grupları tarafından yerine getiriyor olmasıdır. Devletin büyümesiyle ortaya çıkan sorunların kaynağı çeşitli olabilmektedir. Sorunlar bürokrat ve siyasetçileri ile halkın kendi içinden, bürokrat, siyasetçi ve halk arasındaki ilişkiden, demokrasinin yerine getirilme biçiminden ve kamu kesiminin işleyişinden kaynaklanabilmektedir. Sonuç, devletin ve bürokratlarının varlık nedenlerinin dönüşmesine, devletin etkinliğini yitirmesine, bürokratik işleyişteki organizasyonun şekil değiştirmesine ve devletin bir taraf olarak halka karşı ve ona rağmen bir tüzel kişilik olmasına kadar uzanmaktadır. Bürokrasideki işleyiş mekanizmasında yer alan bozulma o boyutlara ulaşmaktadır ki; halkın işini yapmak ve problemlerini çözmek için var olan bürokratlar problemin kaynağı oldukları gibi çözümü de halka havale etmişlerdir.

19. yüzyıl Çarlık dönemi Rusya'sı ile 20. yüzyıl Türkiye'sinin bu anlamda çok yakın benzerlikler taşıdığını söylemek, bu çalışma sonucunda mümkün olabilmektedir. Nitekim çağlarının en yakın şahitleri olan, *Gogol* ve *Nesin* gibi yazarların, ülkelerindeki bürokrasi mekanizmasına yönelik olarak şahitliklerini içeren eserleri, bu benzerliği doğrulamaktadır.

Söz konusu benzerlikler *Kamu Tercih Teorisi*'nin ve bürokratik örgüt teorilerinin alet çantası kullanılarak incelendiğinde de, devletin büyümesi ve başarısızlık nedeni ile Rus ve Türk bürokratik mekanizmalarındaki dönüşüm net olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre her iki ülkede de devletin başarısızlık nedenleri olarak şunları belirtmek mümkündür:

- Siyasal iktidarların kısa vadeli bakış açısına sahip olması.
- Demokratik yapının işleyişindeki ve özellikle seçim sistemindeki aksaklıklar.

- Politik arenada rekabetin eksik olması. Manorşik ya da tek partili yönetim zaafiyetleri.
- Siyaset ahlakının bozulması, siyasetçilerin ve bürokratların ilkesizleşmesi.
- Bürokrat ve politikacılar ile halkın bazı grupları arasında ranta dayalı çıkar ilişkilerinin kurulması.
- Kamuda işlem maliyetlerinin yüksek olması.
- Kamuda ceza ve ödül mekanizmalarının yetersizliği.
- Kamunun dışarıya karşı şeffaf olmaması.
- Denetim mekanizmasındaki eksiklik.
- Sistemi değiştirmek için reform yapabilmeyen önünde engellerin var olması.
- Politikacı, bürokrat ve seçmen kitlesinde sistemin değişebileceği yolunda bir inancın olmaması.
- Özellikle halkın devlet ve bürokrasi algısındaki biçim değiştirme.
- Ekonomik ve politik yozlaşmanın ortaya çıkması.
- Seçmenlerin içinde buldukları konuma yönelik olarak bilgisiz ve aynı zamanda ilgisiz olmaları.
- Bürokratların varlık nedenleri konusunda bilinçsiz ama çoğu zaman bilinçli bir şekilde düşünsel dönüşüme uğramaları.
- Bürokrat ve siyasetçilerin halkı cahil, bilgisiz ve yönetilmesi gereken bir sürü gibi algılanması.
- Bürokrasinin esnekliğini yitirmesi, gelecek kaygısına düşmesi ve varlığının, ancak statükocu yapının devamına bağlı olduğu inancına kapılması ve sınıf bilinci ile hareket etmesi.
- Bürokratların aşırı uzmanlaşma sonucu mekanikleşmesi.
- Weberyen bakış açısı ile bürokratik mekanizmanın, mekanik ve karizmatik bir yapıya dönüşmesi.

Rus ve Türk devlet bürokrasisindeki bu benzerlikler, ülkelerin yaklaşık olarak 100 yıllık bir zaman farklılığı ile incelendiği dikkate alındığında, Türkiye'deki yönetim ve bürokrasi zafiyetinin boyutları daha da büyür. Değişime, bütün kavramsal önkabullerin ve yargıların yıkılarak yeniden inşa edilmesi ile başlanması en uygunu olacaktır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1959), Bürokrasi, Ankara: AÜ. BSF. Yayınları.
- Aktan, C. C. ve Dinleyici, D. (2006), "Devlet Niçin Başarısız? Kamu Ekonomisindeki Etkinsizliklerin Kaynakları", En Az Devlet En İyi Devlet (Der. C. C. Aktan), Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları: 15–65.
- Aktan, C. C. (2006), "Devletin Başarısızlığının Anatomisi", En Az Devlet En İyi Devlet (Der. C. C. Aktan), Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları: 1–15.
- Aktan, Coşkun C. (2004), Yeni İktisat Okulları, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Buchanan, J. (1975), The Limits of Liberty –Between Anarchy and Leviathan, Chicago: Chicago University Pres.
- Buchanan, J. (1984), "Devletin Gücü Üzerine Konulacak Anayasal Kısıtlamalar", (Çev. Z. Arıkan), Kamu Tercih Teorisi ve Anayasal İktisat, (Der. C. C. Aktan, Aytaç Eker), İzmir: Akli Selim Ofset Tesisleri: 415–433.
- Buchanan, J. (1986), "Kamu Tercih Yaklaşımı", (Çev. M. Tosuner), Kamu Tercih Teorisi ve Anayasal İktisat, (Der. C. C. Aktan, Aytaç Eker), İzmir: Akli Selim Ofset Tesisleri: 29–43.
- Czarniawska, B. (2009), "Distant Readings: Anthropology of Organizations through Novels", Journal of Organizational Change Management, Vol. 22, No 4, 357-372.
- Elleinstein, J. (1986), Devrimlerin Devrimi, (Çev. K. Kurtgözü), Ankara: Başak Yayınları.
- Gibson, J. L. (2003), Organizations, New York: McGraw Hill Publication, 11th Edition.
- Gogol, N. V. (2002), Müfettiş, (Çev. B. Buzcu), İstanbul: Metropol Yayınları.
- Gogol, N. (2005) Neva Caddesi, (Çev. M. Özgül), İstanbul: Can Yayınları.
- Gogol, N. (2008) Ölü Canlar, (Çev. G. Kızılırmak), İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- Gogol, N. (2008) Taras Bulba, (Çev. N. Nirven), İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- Nesin, A. (2008), Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, İstanbul: Nesin Vakfı Yayınları.
- Nesin, A. (2000) Zübük, İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Nesin, A. (2005) Aferin, İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Nesin, A. (2004) Biz Adam Olmayız, İstanbul: Nesin Yayınevi.

Rainey, G. H. (2003), *Understanding and Managing Public Organization*, San Francisco: Jossey-Bass Pub.

Savaş, V. (2007), *Anayasal İktisat*, Ankara: İlke Yayınları.

Scott, R. (1998), *Organizations*, New Jersey: Prentice Hall International Inc.

Simon, H. (1944), "Decision Making and Administrative Organization", *Public Administration Review*, 4 (1), 16–30.

Tullock, G. (1987), "Public Choice", in: *The New Palgrave Dictionary of Economics*, London: McMillan Pres: 104–144.